

Dentists in Antiquity

D. Koutroumpas¹

No doubt, the beginning of contemporary western dental tradition lies in Ancient Greece and the ancient Greek medical literature. Though the tight bonds existed between dentistry and medicine and this would imply that dentistry would be practiced by medical practitioners, despite this we detect the emerging of dental practitioners. Repeatedly in Greek as well as Latin literature there are quotations to ὀδοντικούς ιατρούς and *dentales medicos*, that is doctors who were assigned with the healing of the diseases of the oral cavity as those described in Galen's treatise "On the composition of drugs according to places" or Dioscorides' spurious treatise "On simple drugs".

The prerequisites were fulfilled for specialists practicing dentistry. Since the era of Hippocrates (5th century BC) till Galen of Pergamum (2nd century AD) we identify 27 important medical personalities who contributed to the construction of ancient Greek dental teaching. At the same time, during the roman imperial era we detect a large number of words related to dental and oral situations. This fact reveals that ancient Greek dentistry had evolved into a greater extent than the Latin resulting in a specialized terminology.

Along with the presence of dentist in the ancient world the existence of preliminary dental offices is verified. Such an example is the excavation of a roman *taberna* at the temple of Dioscuri in Rome. There are evidences that dental were taking place in such *tabernae*.

Key words: History of Dentistry, Antiquity, ancient dental instruments

Odontostomatological Progress 2016, 70 (3): 486-501

1. BA, MA, Dr.Med

Postgraduate program, School of Dentistry, National and Kapodistrian University of Athens, 2 Thivon Str., Goudi, 115 27 Athens

Οδοντίατροι στην Αρχαιότητα

Δ. Κουτρούμπας¹

Αναντίρρητα, η απαρχή της σύγχρονης δυτικής οδοντιατρικής παράδοσης εντοπίζεται στην Αρχαία Ελλάδα και στην αρχαία ελληνική ιατρική γραμματεία. Ωστόσο, παρά τον σφιχτό εναγκαλισμό της Οδοντιατρικής με την Ιατρική, όπου θα ήταν αναμενόμενο η άσκηση της πρώτης να αποτελεί προνόμιο αποκλειστικά των ιατρών, εντούτοις παρατηρείται η εμφάνιση των πρώτων οδοντιάτρων. Επανεπιλημμένα στην ελληνική αλλά και στη λατινική γραμματεία γίνεται αναφορά σε οδοντικούς ιατρούς και *dentales medicos*, δηλαδή ιατρούς οι οποίοι ήταν επιφορτισμένοι με την ίαση των νόσων της στοματικής κοιλότητας, όπως αυτές περιγράφονται σε ιατρικές πραγματείες όπως το έργο Περί συνθέσεως φαρμάκων τών κατὰ τόπους του Γαληνού της Περγάρου ή το νόθο έργο του Διοσκουρίδου Περί άπλών φαρμάκων.

Οι προϋποθέσεις για τη δράση οδοντιάτρων ήταν επαρκείς. Από την εποχή του Ιπποκράτη (5ος αι. π.Χ.) έως και τον Γαληνό της Περγάρου (2ος αι. μ.Χ.) εντοπίζονται 27 σημαντικές ιατρικές προσωπικότητες οι οποίοι συνέβαλαν στη συγκρότηση της αρχαίας ελληνικής οδοντιατρικής διδασκαλίας. Επιπρόσθετα, κατά τη ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο εντοπίζεται ένας μεγάλος αριθμός λιμμάτων για οδοντοστοματολογικά ζητήματα, γεγονός το οποίο φανερώνει ότι η αρχαία ελληνική Οδοντιατρική, σε αντίθεση με τη λατινική, είχε εξελιχθεί αρκετά ώστε να διαθέτει εξειδικευμένο λεξιλόγιο.

Παράλληλα με την παρουσία οδοντιάτρων στον Αρχαίο Κόσμο, βεβαιώνεται η ύπαρξη πρώιμων οδοντιατρείων. Παράδειγμα αποτελεί η ανακάλυψη ρωμαϊκής *taberna* στο Ναό των Διόσκουρων στη Ρώμη όπου λάμβαναν χώρα οδοντιατρικές πράξεις.

Λέξεις ευρητηρίου: Ιστορία Οδοντιατρικής, αρχαία Οδοντιατρική, αρχαία οδοντιατρικά εργαλεία

Οδοντοστοματολογική Πρόοδος 2016, 70 (3): 486-501

1. Ιστορικός των Επιστημών, Διδάκτωρ Ιατρικής Σχολής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Μεταδιδακτορικός Ερευνητής Οδοντιατρικής ΕΚΠΑ.

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα, Οδοντιατρική Σχολή Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Θηβών 2, Γουδή, 115 27 Αθήνα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αναντίρρητα, τα πρώτα σπέρματα οδοντιατρικής θεωρίας και πράξης εντοπίζονται στην αρχαία ελληνική ιατρική γραμματεία. Ωστόσο, παρά τον σφιχτό εναγκαλισμό της Οδοντιατρικής με την Ιατρική, όπου θα ήταν αναμενόμενο η άσκηση της πρώτης να αποτελεί προνόμιο αποκλειστικά των ιατρών, εντούτοις παρατηρείται η εμφάνιση των πρώτων οδοντιάτρων.

Για να απαντήσουμε στο ερώτημα περί της δράσεως οδοντιάτρων κατά την Αρχαιότητα, θα πρέπει να εξετάσουμε εάν οι συνθήκες ήταν γόνιμες για τη δράση επαγγελματιών οι οποίοι ασκούσαν αποκλειστικά το οδοντιατρικό επάγγελμα με ορθολογισμό, απαλλαγμένοι από υπερβατολογικά στοιχεία και προσηλωμένοι στη συστηματική μελέτη και στην κλινική παρατήρηση για την αντιμετώπιση νόσων του στοματικής κοιλότητας.

Εξετάζοντας την αρχαία ελληνική ιατρική γραμματεία εντοπίζονται 27 σημαντικές ιατρικές προσωπικότητες από τον Ιπποκράτη (5^{ος} αι. π.Χ.) έως και τον Γαληνό της Περγάμου (2^{ος} αι. μ.Χ.) οι οποίοι συνέβαλαν στην ανάπτυξη της ορθολογικής οδοντιατρικής θεωρίας και πράξης. Παράλληλα με την έρευνα και συστηματική καταγραφή πληθώρας οδοντικών και στοματικών παρατηρήσεων, σε μεγάλο αριθμό ιατρικών πραγματειών δημιουργείται ένας υπερβολικά μεγάλος αριθμός λημμάτων για την περιγραφή όρων του στοματογεννητικού συστήματος και των νόσων του. Η ύπαρξη ενός εξειδικευμένου οδοντιατρικού λεξιλογίου, όπως παρατηρείται κυρίως στο λεξικογραφικό έργο *Όνομαστικόν* του Ιούλιου Πολυδεύκη (2^{ος} αι. μ.Χ.) αντικατοπτρίζει το υψηλό επίπεδο εξέλιξης της οδοντιατρικής ως ιδιαίτερου κλάδου της Αρχαίας Ιατρικής.¹

Ο μεγάλος αριθμός λημμάτων που αναφέρονται σε οδοντοστοματολογικά ζητήματα αντικατοπτρίζει την επιστήμη του στόματος

και των δοντιών στα μέσα του 2^{ου} αι. μ.Χ. η οποία είχε εξελιχθεί αρκετά ώστε να διαθέτει εξειδικευμένο λεξιλόγιο, ικανό να περιγράψει ανατομικά στοιχεία, οδοντιατρικά εργαλεία και οδοντοστοματολογικές παθολογικές καταστάσεις. Αντίθετα, στη λατινική γραμματεία των πρώτων χριστιανικών αιώνων δεν παρατηρείται αντίστοιχος λεξιλογικός πλούτος που να αποδεικνύει την εξέλιξη της Οδοντιατρικής. Η λατινική οδοντιατρική ορολογία ήταν απογοητευτικά περιορισμένη, καλύπτοντας μόνο στοιχειώδεις έννοιες. Ακόμα και οι προσπάθειες του Κέλσου για την ανάπτυξη αντίστοιχων λατινικών όρων με τους ελληνικούς δεν στάθηκαν αρκετές για να επιτευχθεί μια συμπαγής μάζα οδοντιατρικών όρων και εννοιών.

Δυστυχώς, παρά τον εκτεταμένο αριθμό των βιβλιογραφικών παραπομπών σε οδοντιατρικά θέματα σε κείμενα της αρχαίας ελληνικής ιατρικής γραμματείας, δεν έχει διασωθεί κάποια εξειδικευμένη οδοντιατρική πραγματεία. Μοναδική περίπτωση πραγματείας αποκλειστικά για παθήσεις των δοντιών και της στοματικής κοιλότητας ίσως να αποτελεί το *Πυθικόν* του Σερβίλιου Δαμοκράτη (1^{ος} αι. μ.Χ.). Όπως αναφέρει ο Γαληνός, ο Δαμοκράτης έδωσε το όνομα Πυθικόν σε ένα μικρό βιβλίο από το πρόσωπο που του παραχώρησε τις συνθέσεις των φαρμάκων για το στόμα.

Πυθικοῦ λεγόμενον τι βιβλίδιον εἶναι μικρὸν, ὃ Δαμοκράτης ἐπέγραψε Πυθικόν, ἀπὸ τοῦ δόντος αὐτῶ τὰς τῶν στοματικῶν φαρμάκων συνθέσεις ὀνομάσας οὕτω.²

[Κάποιο μικρό βιβλιαράκι λέγεται ότι είναι του Πυθικού. Ο Δαμοκράτης το επέγραψε Πυθικόν: έτσι το ονόμασε από αυτόν που του έδωσε τις συνθέσεις των φαρμάκων για το στόμα.]

Δεδομένου ότι το Πυθικόν είναι ένα μικρό σε έκταση βιβλίο, το οποίο έλαβε το όνομά του από τον δωροθέτη στοματικών φαρμάκων, είναι σφόδρα πιθανό η πραγματεία να ασχολούνταν ή να περιείχε ύλη αποκλειστικά για παθήσεις της στοματικής κοιλότητας. Πιθανότατα πρόκειται για τον πρώτο γνωστό τίτλο βιβλίου με αμιγώς οδοντιατρικό περιεχόμενο στη δυτική οδοντιατρική παράδοση.

Γενικά, οφείλουμε να επισημάνουμε emphatica ότι η απουσία συγγραμμάτων τα οποία να εστιάζουν αποκλειστικά στο γνωστικό αντικείμενο της Οδοντιατρικής δεν συνιστά ούτε άγνοια ούτε αδιαφορία του Αρχαίου Κόσμου για την αισθητική και θεραπευτική των δοντιών. Απεναντίας, ο οδοντικός φραγμός και η στοματική κοιλότητα, γενικότερα, ήταν ιδιαίτερα σημαντικά για όλους ανεξαιρέτως τους αρχαίους ιατρικούς συγγραφείς. Το ενδιαφέρον αυτό θα πρέπει να εστιαστεί σε τρεις λόγους: α) το ίδιο το στόμα, συμπεριλαμβανομένων των δοντιών, σχετιζόταν με την εκδήλωση διαφόρων ασθενειών του ανθρώπινου σώματος, β) τα δόντια και η οδοντοφυΐα ειδικότερα σηματοδοτούν σημαντικά στάδια-περιόδους ανάπτυξης από την παιδική ηλικία έως και το γήρας και γ) τα δόντια ως όργανα του ανθρώπινου σώματος είναι σημαντικά για την εκτέλεση ζωτικών λειτουργιών, όπως η θρέψη και η ομιλία.

Κυρίως όμως θα πρέπει να αποδοθεί στο γεγονός ότι ο οδοντικός πόνος και οι οδοντικές νόσοι, όπως για παράδειγμα η τερηδόνα και οι περιοδοντικοί νόσοι, ήταν ευρύτατα διαδεδομένα ήδη από τους νεολιθικούς χρόνους.³ Πολλοί υπέφεραν κατά το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους και πέθαιναν από τις επιπτώσεις της κακής κατάστασης της οδοντοστοιχίας τους. Μάλιστα, ο Διογένης ο Λαέρτιος, συγγραφέας του 3ου αι. μ.Χ., στο έργο του *Βίοι και γνώμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων* αναφέρει την περίπτωση του στωικού φιλοσό-

φου Κλεάνθη του Άσσιου (330 π.Χ. – 232 π.Χ.) ο οποίος απεβίωσε από διαπύηση των ούλων (καὶ τελευτᾷ τόνδε τὸν τρόπον· διώδησεν αὐτῷ τὸ οὖλον).⁴ Μάλιστα στον Κλεάνθη αποδίδεται η ονομασία των τρίτων γομφίων ως σωφρονιστήρων.⁵

ΓΡΑΠΤΕΣ ΠΗΓΕΣ

Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι οι πρώτες οδοντιατρικές αναφορές εντοπίζονται στους θεμελιωτές της δυτικής επιστημονικής σκέψης, τους προσωκρατικούς φιλοσόφους, ενώ οι πρώτες πληροφορίες για άσκηση της Οδοντιατρικής ως ξεχωριστής ειδικότητας μας παρέχονται ήδη από τον Ηρόδοτο (5^ο αι. π.Χ.). Σύμφωνα με τη διήγησή του, στην Αίγυπτο υπήρχε μεγάλο πλήθος ιατρών, οι περισσότεροι από τους οποίους ειδικεύονταν στη θεραπεία συγκεκριμένων νόσων. Εκτός των άλλων υπήρχαν και ιατροί των δοντιών, οι οποίοι προφανέστατα καλούνταν να αντιμετωπίσουν τις οδοντικές παθήσεις, ίσως όχι νοσήματα της στοματικής κοιλότητας με την ευρεία έννοια.

Ἡ δὲ ἰητρικὴ κατὰ τὰδε σφιδέδασται· μιῆς νούσου ἕκαστος ἰητρός ἐστι καὶ οὐ πλεόνων. Πάντα δ' ἰητρῶν ἐστι πλέα· οἱ μὲν γὰρ ὀφθαλμῶν ἰητροὶ κατεστᾶσι, οἱ δὲ κεφαλῆς, οἱ δὲ ὀδόντων, οἱ δὲ τῶν κατὰ νηδύν, οἱ δὲ τῶν ἀφανέων νούσων.⁶

[Η δε ιατρική κατ' αυτόν τον τρόπο λένε ότι είναι διαχωρισμένη· για μία νόσο είναι κάθε γιατρός και όχι για περισσότερες. Για όλα υπάρχει γιατρός· οι μεν λοιπόν έχουν γίνει γιατροί των ματιών, οι δε της κεφαλής, άλλοι των δοντιών, άλλοι για την κοιλιά και άλλοι για τις μη φανερές νόσους.]

Αργότερα, την εποχή των Αντωνίνων, ο Γαληνός της Περγάμου αναφέρεται επανειλημμένα σε ειδικούς για τα δόντια (όδοντικούς ιατρούς), οι οποίοι μαζί με τους όφθαλμικούς ιατρούς και τους ώτικους ιατρούς (ιατρούς των αυτιών) φαίνεται ότι αποτελούσαν τις συχνότερες ειδικότητες. Παράλληλα με αυτές τις ιατρικές ειδικότητες υπήρχε έντονη διαμάχη μεταξύ των ιατρικών σχολών, και κυρίως των δογματικών και των εμπειρικών, ως προς τις επιμέρους ιατρικές ειδικεύσεις.

Στο γαληνικό σύγγραμμα *Πρὸς Θρασύβουλον βιβλίον πότερον ἰατρικῆς ἢ γυμναστικῆς ἐστὶ τὸ ὑγιεινόν*, το οποίο γράφτηκε κατόπιν αιτήματος του Θρασύβουλου, φίλου και ομοτέχνου του Γαληνού, μελετάται το ζήτημα της υπαγωγής της υγιεινής στην ιατρική ή στη γυμναστική. Σε αυτό ο Γαληνός, μεταξύ άλλων, αναφέρεται και στις διακρίσεις της Ιατρικής. Η διάκριση των ιατρικών ειδικοτήτων γινόταν σε τρεις μεγάλες κατηγορίες: α) ανάλογα με το είδος της ενέργειας ή της ιατρικής πράξης που εκτελούσαν οι ιατροί, β) ανάλογα με το είδος του οργάνου που καλούνταν να θεραπεύσουν και γ) ανάλογα με την ύλη που χρησιμοποιούσαν για την ίαση της νόσου, είτε επρόκειτο για φαρμακοθεραπεία είτε επρόκειτο για συγκεκριμένες τροφές στο πλαίσιο μιας δίαιτας. Δηλαδή, χειρουργός από το είδος της ενέργειας την οποία εκτελούσε, φαρμακευτικός ή βοτανικός ιατρός από την ιατρική ύλη που χρησιμοποιούσε, οδοντικός ή οφθαλμικός ιατρός από το είδος του οργάνου.^{7,8}

Ο ίδιος, ωστόσο, αντέκρουε την όλη επιχειρηματολογία θεωρώντας ότι όλες αυτές οι επιμέρους διακρίσεις αποτελούν τμήματα της μίας και μοναδικής ιατρικής τέχνης. Ο ιατρός είναι ο υπηρέτης της φύσεως και πρώτη της τέχνη είναι η ιατρική και σε κάθε περίπτωση όλοι ονομάζονται ιατροί λόγω του κοινού σκοπού, ο οποίος δεν είναι άλλος από την αποκατάσταση της υγείας του ασθενούς.^{9,10}

Ο Γαληνός χρησιμοποιεί επανειλημμένα τον όρο *ὀδοντικοὶ ἰατροὶ* και σε άλλα έργα όπως στην πραγματεία *Περὶ τῶν τῆς ἰατρικῆς μερῶν*, η οποία έχει διασωθεί σε λατινική και αραβική μετάφραση. Το ενδιαφέρον είναι ότι εντοπίζει την επαγγελματική τους δράση κυρίως στη Ρώμη και στην Αλεξάνδρεια. Επιπλέον, αναφέρεται στην ατελέσφορη διαμάχη των δογματικών με τους εμπειρικούς για τις επιμέρους διακρίσεις της ιατρικής τέχνης. Σύμφωνα με το σχετικό χωρίο, σχολιάζει καυστικά τη ραγδαία αναπτυσσόμενη τάση των ομοτέχνων της εποχής του να εξειδικεύονται σε διάφορους τομείς της ιατρικής τέχνης. Με αρκετή δόση ειρωνείας διαπιστώνει ότι η διάκριση της ιατρικής σε πολλές επιμέρους εξειδικεύσεις, μεταξύ των οποίων και σε οδοντικούς ιατρούς, πραγματοποιείται με αμείωτο ρυθμό και σύντομα θα υπάρχουν περισσότερες ειδικότητες ιατρών από ό,τι τα μέρη από τα οποία απαρτίζεται το ανθρώπινο σώμα, και κάθε νόσος θα έχει τον δικό της ιατρό.

Ανάλογη πληροφορία για την ύπαρξη οδοντιάτρων στη Ρώμη μάς δίνει και ο σπουδαίος Λατίνος ποιητής Marcus Valerius Martialis, ο οποίος αναφέρει τον Cascellius, ο οποίος ασχολούνταν με την εξαγωγή ή τη θεραπεία των δοντιών που πονούσαν:

*Eximit aut reficit dentem Cascellius aegrum.*¹¹

[Ο Κασκέλλιος βγάζει ή ξαναφτιάχνει το χαλασμένο δόντι].

Η ύπαρξη οδοντιάτρων είναι δεδομένη σε ό,τι αφορά τις γραπτές πηγές. Αυτό όμως που προβληματίζει είναι γιατί ασκούν τη δραστηριότητά τους στη Ρώμη και στην Αλεξάνδρεια. Άραγε, υπάρχει κάποιος ιδιαίτερος λόγος για τον οποίο το οδοντιατρικό επάγγελμα ανθεί σε αυτές τις πόλεις; Την απάντηση δίνει ο Γαληνός κατά τη διαπραγμάτευση για τις ιατρικές εξειδικεύσεις και μάλλον έχει διαχρονικό χα-

ρακτήρα:

[Capitulum II doctrine prime de diuisione medicatiue secundum empericos, improbando eos.]

*At vero neque incidendo singulam predictarum adhuc in minores particulas concordantadinuicem, ut est dicere, emperici et dogmatici; quin etiam, si quidem omnia talia nominauerit aliquis partes medicatiue, qualia in Roma maxime et ad multa et minora diuidere ea non cessant, **dentales** quosdam et auriculares et anales **medicos** nominantes, in aporiam veniet sermo maiorem, quamuis et his occdsionem aliquam circa hoc prebuerit nomen optalmicorum, id est oculicorum, non nuper impositum, sed multo iam elapso tempore; si enim oculorum solorum fuerit aliquis medicus, non irrationabiliter videbitur et **dentium** aliquis alius esse et aliarum vniscuiusque corporis partium propri(u)s, ut sint tot medici quot particule, ac etiam apunctores et erniarum incisores alii quidam et lapidum incisores.....*

In parua enim ciuitate appungens aliquis oculos aut incidens ernias nequaquam nutrietur; Roma vero et Alexandria propter multitudinem hominum sufficientes sunt nutrire et eum, qui quamcumque artem operatur;¹²

[Το δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται στα μέρη της ιατρικής σύμφωνα με τη διδασκαλία των εμπειρικών]

Αλλά δεν συμφωνούν μεταξύ τους οι εμπειρικοί και οι δογματικοί ούτε ως προς τη διαίρεση σε μικρότερα μέρη του καθενός από τα έως τώρα αναφερθέντα μέρη. Τουναντίον, αν κάποιος όριζε ως μέρη της ιατρικής όλα εκείνα τα οποία, στη Ρώμη κατεξοχήν, δεν σταματούν να τα διαχωρίζουν σε πολλά και ελάσσονα, αποκαλώντας κάποιους οδοντικούς και ωτικούς και εδρικούς γιατρούς, η συζήτηση θα οδηγή-

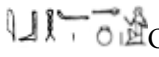

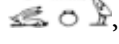
σει σε μείζον αδιέξοδο, μόλο που και γι' αυτά έδωσε ορισμένη αφορμή το όνομα των οφθαλμικών, δηλ. των οφθαλμιάτρων, το οποίο όνομα δεν καθιερώθηκε πρόσφατα, αλλά, αφότου καθιερώθηκε, έχει ήδη περάσει πολύς χρόνος. Διότι αν υπήρξε κάποιος γιατρός για τα μάτια και μόνο, δεν θα φανεί παράλογο ό τι και για τα δόντια υπήρξε κάποιος άλλος γιατρός και κάποιος άλλος αρμόδιος για το καθένα ξεχωριστά από τα μέρη του σώματος, με αποτέλεσμα να υπάρχουν τόσοι γιατροί όσα είναι και τα μέρη [του σώματος], και ακόμη κάποιοι άλλοι παρακεντητές και κηλοτόμοι και λιθοτόμοι. Αν αυτοί πάρουν έτσι την ονομασία τους, θα υπάρξουν περισσότεροι γιατροί απ' όσα είναι τα μέρη του σώματος, διότι για το κάθε νόσημα ξεχωριστά θα υπάρξει και ένας γιατρός. Και δεν είναι αξιοθαύμαστο ό τι σε τόσο πολλά μέρη διαιρείται η πιο μεγάλη τέχνη απ' όσες υπάρχουν και ό τι μέσα στην πιο μεγάλη πολιτεία, αν ψάχνεις να βρεις γιατρό για όλα, τον βρίσκεις. Διότι μέσα σε μια μικρή πολιτεία ένας που παρακεντεί τα μάτια ή εγχειρίζει την κήλη με κανέναν τρόπο δεν θα βρίσκει τροφή. Η Ρώμη όμως και η Αλεξάνδρεια, λόγω του πλήθους των κατοίκων τους, επαρκούν να θρέψουν κάποιον, οποιαδήποτε τέχνη και αν ασκεί.]

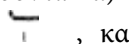

Επομένως εξειδικευμένοι οδοντίατροι εντοπίζονται κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα, όπου μπορούν να κερδίσουν τα αναγκαία για την επιβίωσή τους. Παράλληλα, όμως, με τους οδοντίατρος δεν θα πρέπει να αγνοούμε την ενασχόληση με οδοντικές παθήσεις δύο ακόμα κατηγοριών. Οι λαϊκοί θεραπευτές υπήρχαν και εξακολουθούν να υπάρχουν σε όλους τους πολιτισμούς και δρουν μέσα στα πλαίσια της λαϊκής παράδοσης. Επίσης, κατά την αρχαιότητα ήταν σύννηθες το φαινόμενο ιατροί οι οποίοι ήταν εξειδικευμένοι στη χειρουργική των οστών να πραγματοποιούν και οδοντιατρικές επεμβάσεις.¹³ Άρα, στον Αρχαίο Κόσμο με την Οδοντιατρική ασχολούνται λαϊκοί θεραπευτές,

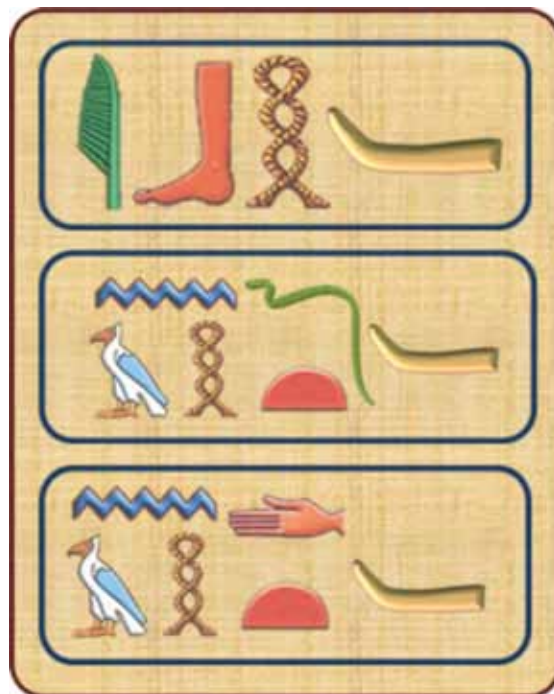
ιατροί εξειδικευμένοι στην Οδοντιατρική (λόγιοι-«επιστήμονες» που έχουν μελετήσει την αρχαία ιατρική γραμματεία), χειρουργοί αλλά και επαγγελματίες εμπειρικοί οδοντίατροι.

Αρχαιολογικά Τεκμήρια (Οδοντιάτρων και Οδοντιατρείων)

Αν και η Ιατρική και η Οδοντιατρική στην Αρχαία Αίγυπτο προηγείται της ελληνικής, μελέτες έχουν καταδείξει ότι υπήρχε ώσμωση μεταξύ Ελλήνων και Αιγυπτίων ιατρών, γεγονός που επηρέασε καταλυτικά την εξέλιξη της ελληνικής Οδοντιατρικής. Εκ των πραγμάτων, για να εξετάσουμε την εγκυρότητα της προαναφερθείσας αναφοράς του Ηροδότου, οφείλουμε να μελετήσουμε την Οδοντιατρική στην Αίγυπτο πριν από την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

 Ο τίτλος του οδοντιάτρου στην Αρχαία Αίγυπτο απαντά από την εποχή του Παλαιού Βασιλείου και μετά. Αν και ο αιγυπτιακός όρος για τον ιατρό ήταν ο *sḥnw*, ο οποίος απεικονίζονταν συνήθως ως , αν και η πλήρης γραφή του θεωρείται ότι είναι , η οποία όμως συναντάται σπάνια. Από την άλλη πλευρά, ο όρος οδοντίατρος χαρακτηρίζονταν από ένα μάτι και από ένα οριζόντιο χαυλιόδοντα ελέφαντα συνοδευόμενο πάντα από το αντίστοιχο σύμβολο της ιεραρχίας.¹⁴

Πιο συγκεκριμένα υπάρχουν δύο λέξεις οι οποίες σημαίνουν δόντι: α) *ibh* το οποίο συχνά γράφεται ως , και ή *nḥdt*, *nḥdt* και β) πιο σπάνια μορφή είναι *tst*. Η μελέτη των κειμένων από τα οποία προέρχονται τα ανωτέρω ιερογλυφικά που αναπαριστούν τον όρο «δόντι» δεν μπορεί να δώσει επαρκή στοιχεία για την απόδοση διαφορετικής έννοιας σε κάθεμία λέξη, π.χ. τομέων, κυνοδόντων ή γομφίων. Ωστόσο σε ορισμένα κείμενα εμφανίζονται ταυτόχρονα

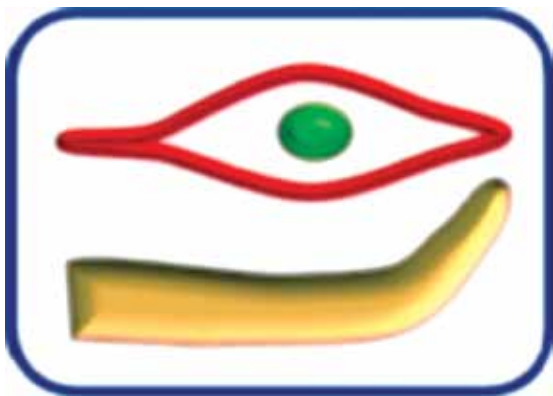

Εικόνα 1. Απεικονίσεις ιερογλυφικών οι οποίες έχουν την έννοια του δοντιού. Ίδια σχεδίαση με βάση τον F.F. Leek, 1967.

οι λέξεις *ibhw* και *nḥdw* γεγονός το οποίο ενδεχομένως να υποδηλώνει ότι η δεύτερη λέξη χρησιμοποιείται για μεγαλύτερα δόντια ή γομφίους (εικ.1).¹⁵

Ο Junker σε μια εκτεταμένη ανάλυσή του της επιτύμβιας στήλης του *Iry* σημείωσε την παρουσία ορισμένων ιδιαίτερων οδοντιατρικών τίτλων όταν εμφανίζεται το σύμβολο *ibhy* «αυτός που ενδιαφέρεται για τα δόντια», δηλαδή οδοντίατρος, και *irw ibh* «αυτός που ασχολείται με τα δόντια», επίσης οδοντίατρος. Όμοια τους υψηλότερους τίτλους *rḥw ibhy* και *rḥw irw ibh*, τα οποία σημαίνουν «επικεφαλής οδοντίατρος», και επίσης το *wr ibhy pr*^{-c3} μεταφράζεται σε «επικεφαλής οδοντίατρος» του Μεγάλου Οίκου. Τέλος ο Junker σημειώνει ότι ο τίτλος *rḥw ibhy* εμφανίζεται μαζί με το *sḥnw* ανάμεσα στους τίτλους του *Hesry-Rē* αξιωματούχου της 3ης δυναστείας (εικ.2).¹⁶

Ο *Hesry-Rē* είναι ο πρώτος που φέρει τον τίτλο του οδοντιάτρου, αλλά και του ιατρού,

Εικόνα 2. Απεικόνιση ιερογλυφικών η οποία έχει την έννοια αυτού που ασχολείται με τα δόντια. Ιδία σχεδίαση με βάση τον F.F. Leek, 1967.

Εικόνα 3. Ξυλόγλυπτα που καταγράφουν σε ιερογλυφική γραφή τους τίτλους του πρώτου αρχαίου Αιγυπτίου οδοντιάτρου Hesy-Rē.

έζησε κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Φαραώ Ζοζέρ 2600 π.Χ. Είχε τον τίτλο «Αρχηγός των οδοντιάτρων και ιατρών».¹⁷ Ήταν και μέλος του στενότερου κύκλου του Φαραώ με το αξίωμα του επιστάτη των βασιλικών γραφέων (εικ. 3).¹⁸

Η πιο πρόσφατη, και ιδιαίτερα σημαντική, ανακάλυψη πραγματοποιήθηκε το 2006 στη νεκρόπολη της Σάκκαρα, η οποία βρίσκεται 20 χιλ. νότια του Καΐρου. Πρόκειται για την πρώτη εύρεση νεκροταφείου οδοντιάτρων στη σκιά της βαθμιδωτής πυραμίδας του Φαραώ Ζοζέρ. Συγκεκριμένα, ανακαλύφθηκαν τρεις τάφοι οι οποίοι χρονολογούνται από την 5^η Δυναστεία (περ. 2494 έως 2345π.Χ.) (εικ. 4).

Από τις επιγραφές που βρέθηκαν αποδεικνύεται ότι οι εν λόγω οδοντίατροι ήταν εξέχοντα μέλη της κοινότητας, και μάλιστα περιποιούνταν τα δόντια των Φαραώ και των οικογενειών τους. Η δε θέση κοντά στην πυραμίδα του Ζοζέρ αποτελεί ένδειξη του σεβασμού τον οποίο απολάμβαναν οι οδοντίατροι από τους βασιλείς της Αιγύπτου.

Οι τάφοι δεν περιείχαν μούμιες, αλλά από τις τοιχογραφίες είναι γνωστά τα ονόματά τους. Πρόκειται για τον Αρχιοδοντίατρο Iy Mry και δύο ακόμα, τους Kem Msw και Sekhem Ka. Κατά τον Χαουάς, δεν πρέπει να

Εικόνα 4. Η σφραγισμένη είσοδος από τον τάφο των οδοντιάτρων. Διακρίνονται τα ιερογλυφικά που αναπαριστούν τον οδοντίατρο: μάτι με χαυλιόδοντα.

είχαν συγγενική σχέση, αλλά ήταν συνάδελφοι ή συνεργάτες (εικ. 5).

Στον αντίποδα, στη Ρώμη ήδη από το 1720

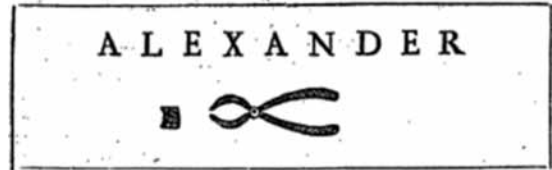

Εικόνα 5. Στον ίδιο τάφο οδοντιάτρων το (Α) σύνολο συμβόλων απεικονίζει τον τίτλο του οδοντιάτρου, το (Β) συμβολίζει τον Αρχιοδοντίατρο.

ο Marco Antonio Boldetti αναφέρει την ύπαρξη μιας επιτύμβιας στήλης στην οποία έχει χαραχτεί το όνομα Αλέξανδρος και απεικονίζεται μια οδοντάγρα που εμπρός από τα βραχέα σκέλη της οποίας εμφανίζεται ένα αντικείμενο που μοιάζει με δόντι.¹⁹ Πρόκειται για πρώτη χριστιανική ταφική απεικόνιση η οποία βρέθηκε στο κοιμητήριο St. Cyriaca της Via Tiburtina, στο λόφο πάνω από τη Basilica Papale di San Lorenzo fuori le Mura (εικ. 6).

Στο ίδιο κοιμητήριο έχουν βρεθεί άλλοι δύο διαφορετικοί τάφοι, οι οποίοι επίσης χρονολογούνται από τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες. Κατά τον Rodolfo Lanciani, ο πρώτος τάφος ανήκε σε οδοντίατρο με το όνομα Victorinus ή Celerinus και υπήρχε επιγραφή με εγχάρακτα τα εργαλεία τα οποία χρησιμοποιούνταν για την εξαγωγή των δοντιών (εικ. 7). Πιο εντυπωσιακή είναι η αναφορά, Lanciani (στα 1893) πως τέτοιες αναπαραστάσεις δεν ήταν σπάνιες σε επιτύμβιες στήλες! Επομένως, θα πρέπει να υποθέσουμε ότι μέχρι σήμερα δεν έχει γίνει καμία σημαντική ερευνητική προσπάθεια καταγραφής και δημοσίευσης, ώστε να έχουμε μια καλύτερη εικόνα. Το σίγουρο

Εικόνα 6. Επιτύμβια στήλη από το κοιμητήριο St. Cyriaca, η οποία έφερε χαραγμένα το όνομα Αλέξανδρος και μια οδοντάγρα που εμπρός από τα βραχέα σκέλη της οποίας φαίνεται αντικείμενο που μοιάζει με δόντι.

Εικόνα 7. Επιτύμβια στήλη από το κοιμητήριο St. Cyriaca, η οποία έφερε χαραγμένα το όνομα Victorinus ή Celerinus και εγχάρακτα τα εργαλεία τα οποία χρησιμοποιούνταν για την εξαγωγή των δοντιών.

είναι ότι το μέλλον επιφυλάσσει εκπλήξεις και θα πρέπει να θεωρηθεί σχεδόν βέβαιο ότι θα υπάρξει ακόμα μεγαλύτερη τεκμηρίωση του οδοντιατρικού επαγγέλματος από αρχαιολογικά ευρήματα.

Η δεύτερη επιτύμβια στήλη που αναφέρει ο Lanciani έχει βρεθεί στο ίδιο κοιμητήριο αλλά σε γειτονική κατακόμβη. Η συγκεκριμένη ανήκει σε ιατρό, γενικό χειρουργό· η οδοντάγρα, το σύμβολο της Οδοντιατρικής, βρίσκεται σε περίοπτη θέση μεταξύ των υπολοίπων χειρουργικών εργαλείων. Πιθανότατα πρόκειται για χειρουργό, ο οποίος μεταξύ άλλων χειρουργικών επεμβάσεων πραγματοποιούσε και οδοντιατρικές επεμβατικές πράξεις χειρουργικής φύσεως, όπως η εξαγωγή δοντιών, χωρίς

Εικόνα 8. Επιτύμβια στήλη χειρουργού από το κοιμητήριο St. Cyriaca. Η οδοντάγρα βρίσκεται σε περίοπτη θέση.

να αποκλείεται η άσκηση και μη επεμβατικής Οδοντιατρικής (εικ. 8).

Στη Μικρά Ασία, στις ανασκαφές της ευρύτερης περιοχής της Περγάμου, έχει ανακαλυφθεί επιτύμβια στήλη ιατρού του 1^{ου} αι. μ.Χ. Μεταξύ των χειρουργικών εργαλείων απεικονίζονται μια οδοντάγρα και μια βελάγρα (για την αφαίρεση βέλους). Η επιτύμβια στήλη φυλάσσεται στο Μουσείο της Περγάμου στο Βερολίνο (εικ. 9).

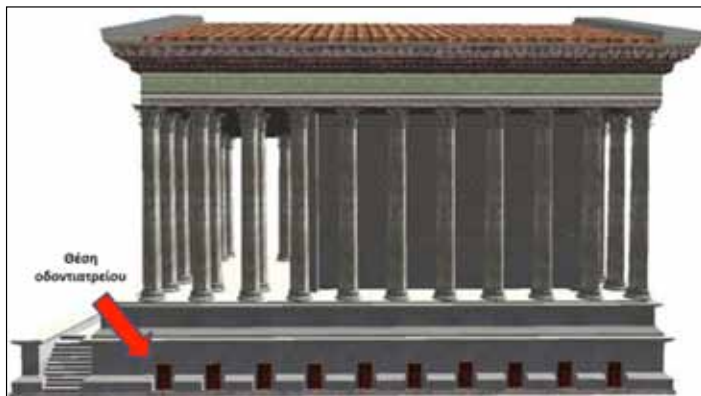
Από την εξέταση των χειρουργικών εργαλείων προκύπτει ότι πρόκειται εμφανέστατα για δύο αρπάγες χειρουργικής χρήσης με ισομήκη σκέλη. Οι αρθρώσεις απεικονίζονται ως δίσκοι, ενώ οι απολήξεις των λαβών θυμίζουν κομβία. Τα μικρά σκέλη εφάπτονται ελαφρά. Η πρώτη από τα δεξιά (πλησιέστερα προς τον καθήμενο αποθανόντα ιατρό) ως προς τα μικρά σκέλη εμφανίζει έντονη κυρτότητα, και αυτό μετά από μια αρχική παράλληλη πορεία των λαβών για να κλείσουν στις κορυφές τους σαν τανάλια. Αντίθετα, τα σκέλη της αριστερής τανάλιας φαίνονται να πορεύονται παράλληλα διατηρώντας την επαφή τους, όπως μια πένσα. Αν και είναι δύσκολο να αποφανθεί κανείς από ένα ανάγλυφο, φαίνεται ότι πιθανώς η πρώτη από δεξιά έχει τα χαρακτηριστικά οδοντάγρας και η έτερη είναι βελάγρα. Είναι μάλλον απίθανο στο ίδιο μοτίβο χειρουργικών εργαλείων να

Εικόνα 9. Επιτύμβια στήλη ιατρού, στο άνω μέρος της οποίας απεικονίζονται χειρουργικά εργαλεία.

Εικόνα 10. Λεπτομέρεια της απεικόνισης χειρουργικών εργαλείων που προσμοιάζουν σε οδοντάγρες στην προηγούμενη επιτύμβια στήλη.

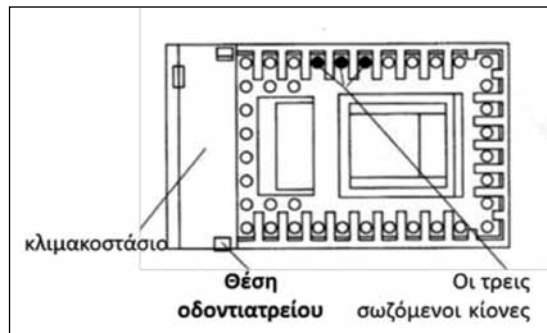
Εικόνα 11. Αναπαράσταση του Ναού των Διόσκουρων στην Αγορά της Ρώμης. Με βέλος επισημαίνεται η θέση του πρώιμου οδοντιατρείου.

απεικονίζονται δύο διαφορετικά είδη οδοντάγρας ή βελάγρας (**εικ. 10**).

ΠΡΩΙΜΑ ΟΔΟΝΤΙΑΤΡΕΙΑ

Την περίοδο 1984-1985, κατά τη διάρκεια ανασκαφών που πραγματοποίησε ομάδα αρχαιολόγων του Νορβηγικού Ινστιτούτου της Ρώμης στην καρδιά της Ρωμαϊκής Αγοράς (Forum Romanum) ανακαλύφθηκε ένα αναπάντεχο εύρημα, το οποίο αλλάζει τη μέχρι σήμερα εικόνα για τον τρόπο άσκησης της Οδοντιατρικής. Συγκεκριμένα, στο ναό των Διόσκουρων (Κάστορα και Πολυδευκή) σε ένα από τα καταστήματα (tabernae) τα οποία ήταν χτισμένα στη βάση του και είχε μέτωπο στη διασταύρωση των οδών Via Sacra και Vicus Tuscus βρέθηκε ένας εκπληκτικά μεγάλος αριθμός ανθρώπινων δοντιών^{20,21} (**εικ. 11,12**). Πρόκειται για 86 δόντια τα οποία όλα εμφάνιζαν εκτεταμένες τερηδονικές βλάβες και είχαν εξαχθεί με μεγάλη επιδεξιότητα. Ο βαθμός δεξιοτήτας ήταν τόσο υψηλός, ώστε ανακαλύφθηκε δόντι το οποίο αφαιρέθηκε με άθικτη την εύθραυστη τερηδονισμένη μύλη του και μαζί έφερε προσκολλημένο στη ρίζα του μικρό τμήμα του φατνιακού οστού της γνάθου.

Συγκεκριμένα, από τα 86 δόντια ήταν: 81 γομφίοι, 3 προγόμφιοι και 2 νεογιλοί γομφίοι.

Εικόνα 12. Κάτοψη του Ναού των Διόσκουρων.

Οι μόνιμοι γομφίοι επιμέρους αποτελούνταν από 35 τρίτους γομφίους (άνω και κάτω), 17 δεύτερους γομφίους και 29 πρώτους γομφίους με ίση κατανομή μεταξύ των τόξων (άνω και κάτω). Όλα τα δόντια είχαν εκτεταμένες ρωγμές και ατελή κατάγματα στην αδαμαντίνη, οδοντίνη και οστεΐνη, λόγω της συστολής από την αφυδάτωσή τους. Όλα τα δόντια εκτός από δύο είχαν βαθιές τερηδονικές κοιλότητες στρογγυλού σχήματος, οι περισσότερες από τις οποίες εκτείνονταν κοντά ή και μέσα στον πολφικό θάλαμο (**εικ. 13**).

Οι περισσότερες βλάβες (n=74) εντοπίζονταν στις όμορες επιφάνειες και σε 43 περιπτώσεις οι βλάβες περιελάμβαναν επίσης τη μασητική επιφάνεια ή εντοπίζονταν σε αυτή. Από τις 74 όμορες βλάβες οι 28 εκτείνονταν ή είχαν την αφετηρία τους στην επιφάνεια της ρίζας. Όταν εξετάστηκαν σε στερεομικροσκόπιο, δεν υπήρχαν εμφανή σημεία μηχανικής απόξεσης ή τροχίσματος, όμως σε αρκετούς από τους γομφίους υπήρχαν σαφή επιφανειακά οριζόντια ίχνη εργαλείου στην όμορη περιοχή τα οποία προφανώς έγιναν από μοχλούς που χρησιμοποιήθηκαν για την εξαγωγή. Τα περισσότερα δόντια παρουσίαζαν σημαντική έως εκτεταμένη μασητική αποτριβή, με συχνή αποκάλυψη της οδοντίνης της μύλης αντίστοιχα με τις κορυφές των φυμάτων. Παρά την εκτεταμένη καταστροφή της οδοντικής δομής από την τερηδόνα, είναι αξιοσημείωτο ότι τα δόντια αυτά είχαν εξαχθεί χωρίς εμφανή κατάγματα. Σε 20%

των δοντιών καταγράφηκαν μικρά κατάγματα των κεκαμμένων ακρορριζίων. Μικρές ποσότητες τρυγίας καταγράφηκαν σε μερικές περιπτώσεις κυρίως κοντά στην ένωση αδαμαντίνης οστεΐνης. Μόνο σε τρεις περιπτώσεις γομφίων παρατηρήθηκαν τέτοιες εναποθέσεις στο μέσο της επιφάνειας των άπω ριζών. Σε έναν τρίτο άνω γομφίο μέρος του παρειακού πετάλου της φατνιακής ακρολοφίας ήταν ακόμα προσκολλημένο στις ρίζες.²²

Σε ό,τι αφορά στο χώρο που ανευρέθηκαν τα δόντια, φαίνεται ότι δεν λειτουργούσε αμιγώς για την άσκηση της οΟδοντιατρικής, καθώς βρέθηκαν 13.000 θραύσματα κεραμικών σκευών και μεγάλος αριθμός κομματιών γυαλιού. Πριν προχωρήσουμε στην αξιολόγηση των θραυσμάτων, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι ένα ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο ήταν η ανεύρεση νομισμάτων, η κοπή των οποίων ανάγεται στην περίοδο της δυναστείας των Φλαβίων και του αυτοκράτορα Τραϊανού. Επομένως, η λειτουργία του πρώιμου οδοντιατρείου χρονολογείται περίπου μεταξύ των ετών 50 έως 100 μ.Χ.

Τα προαναφερθέντα θραύσματα κεραμικών και γυαλιού αντιστοιχούσαν σε μικρά γυάλινα φιαλίδια, κεραμικά κανατάκια, κύπελλα, τα οποία έφεραν ίχνη καλλυντικών, όπως χρωστικών (πορφυρή, μπλε και κίτρινη), φαρμάκων και αρωμάτων. Επίσης, βρέθηκαν μικροεργαλεία από ελεφαντόδοντο, όπως κοχλιάρια, οδοντογλυφίδες, σπάτουλες κ.ά. Γενικά, πιστεύεται ότι πρόκειται για εργαλεία και αντικείμενα τα οποία χρησιμοποιούνταν, εκτός από οδοντιάτρους, κυρίως από φαρμακοποιούς. Όλα αυτά τα στοιχεία οδηγούν στην υπόθεση ότι ενδεχομένως η κοσμητική και η φαρμακευτική να ασκούνταν μαζί με την οδοντιατρική σε αυτό το χώρο.²³

Από τη μελέτη των ανακαλυφθέντων δοντιών είναι βέβαιο ότι η εξαγωγή τους πραγματοποιήθηκε από εξειδικευμένο και έμπειρο προσωπικό. Αν σε αυτό προστεθεί ότι τα φιαλί-

Εικόνα 13. Κάτω δεξιός γομφίος άπω (α) παρειακά (β) εγγύς (γ) μασητική (δ) επιφάνεια. Στην άπω επιφάνεια μια τερηδονική βλάβη καφετίχοντος χρώματος χωρίς όμως σχηματισμό κοιλότητας εντοπίζεται κάτω από μια μικρή επιφάνεια αποτριβής η οποία επισημαίνεται με τα βέλη. Το σύστημα των μασητικών αυλάκων έχει μερικώς αποτριβεί εκθέτοντας την οδοντίνη η οποία αντιστοιχεί στα τρία παρειακά φύματα (Fejerskov και συν. 2012).

δια έφεραν ίχνη φαρμάκων, τότε θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι σε αυτό το είδος χώρων υγείας – οδοντιατρείων παρέχονταν και θεραπευτικές αγωγές για την αντιμετώπιση οδοντοστοματολογικών παθήσεων και δεν περιορίζονταν αποκλειστικά στην εξαγωγή δοντιών. Εξάλλου η ιατρική και οδοντιατρική γνώση που συσσωρεύτηκε από την εποχή του Ιπποκράτη μέχρι και τη ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο ήταν εκτενέστατη και σχετικά εύκολα προσβάσιμη όχι μόνο για τους ειδικούς της Ιατρικής αλλά και για το ευρύτερο εγγράμματο ρωμαϊκό κοινό. Άρα, ένας οδοντίατρος της περιόδου μπορούσε να είναι εφοδιασμένος με την απαραίτητη θεωρητική γνώση για την άσκηση του επαγγέλματός του. Ειδικά στη Ρώμη και στην Αλεξάνδρεια, λόγω του εμπορίου φαρμακευτικών υλών, ένας οδοντίατρος ή ιατρός μπορούσε να έχει πρόσβαση σε κάθε είδους βότανο ή επιμέρους συστατικό και της πιο πολύπλοκης φαρμακευτικής συνταγής.²⁴ Έτσι, ένας οδοντίατρος ήταν σε θέση να χρησιμοποιήσει φάρμακα τα οποία λαμβάνονταν ως διακλύσματα, ενστάγματα, επιθέματα, επισπάσματα, έμπλαστρα ή καταπλάσματα, επιχρίσματα ή επαλείψεις, διαμασήματα, αναγαργαρίσματα, υποθυμιάματα,

πυρίαι ή πυριάματα, ωτέγχυτα και ρινέγχυτα, αλλά και καύσεις.

Τα κατάλληλα φάρμακα ο οδοντίατρος τα επέλεγε ανάλογα με την περίπτωση που όφειλε να θεραπεύσει, συμβουλευόμενος βιβλία, όπως το *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς* του Διοσκουρίδη, γαληνικά έργα όπως το *Περὶ κράσεως καὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων* και ειδικά από το βιβλίο Ε' έως και το βιβλίο Λ' στα οποία ο Γαληνός καταγράφει με αλφαβητική σειρά απλές ουσίες με φαρμακευτική, άρα, και οδοντιατρική χρήση. Πιθανότερο είναι ο αρχαίος οδοντίατρος να μελετούσε συγκεκριμένα τμήματα έργων φαρμακολόγων ιατρών, αφού όλοι ασχολήθηκαν συστηματικά με τις παθήσεις των δοντιών και της στοματικής κοιλότητας. Για παράδειγμα, στα βιβλία Ε' και Ζ' του *Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ τόπους* του Γαληνού καταγράφονται θεραπευτικές αγωγές για την αντιμετώπιση οδοντικών και στοματικών παθολογικών καταστάσεων, αντίστοιχα. Σε καθημερινή βάση ο αρχαίος οδοντίατρος συμβουλευόταν πιο πρακτικά φαρμακολογικά εγχειρίδια όπως το νόθο έργο του Διοσκουρίδη *Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων* (γνωστό και ως *Εὐπόριστα* ή *Περὶ εὐπορίστων*) ή άλλα με παρόμοια δομή, όπου τα συνιστώμενα φάρμακα καταγράφονταν ανάλογα με το είδος της πάθησης του δοντιού ή της στοματικής κοιλότητας.²⁵

Εκτός όμως από τις φαρμακευτικές αγωγές ο αρχαίος οδοντίατρος είχε στη φαρέτρα του και μια σειρά από εργαλεία με τα οποία επενέβαινε χειρουργικά, όταν απαιτούνταν, και αφού πρώτα είχε εξαντλήσει κάθε άλλο πιθανό μέσο θεραπείας. Ο αρχαίος οδοντίατρος όφειλε να υπακούει και να εφαρμόζει πιστά την ιπποκρατική αρχή:

Ὅκόσα φάρμακα οὐκ ἴηται,
σίδηρος ἴηται· ὅσα σίδηρος οὐκ
ἴηται πῦρ ἴηται· ὅσα δὲ πῦρ οὐκ

ἴηται, ταῦτα χρὴ νομίζειν ἀνίατα.²⁶

[Ὅσα νοσήματα δεν θεραπεύονται με τα φάρμακα, θεραπεύονται με τις εγχειρήσεις· όσα δεν θεραπεύονται με τις εγχειρήσεις, θεραπεύονται με τις καυτηριάσεις· όσα, τέλος, δεν θεραπεύονται με τις καυτηριάσεις, πρέπει αναγκαστικά να θεωρούνται ανίατα.]

Ὅταν πλέον τα φάρμακα δεν μπορούσαν να θεραπεύσουν μια οδοντική πάθηση, τότε ο οδοντίατρος είτε θα καυτηρίαζε το δόντι που πονούσε με καυτήριο είτε θα προχωρούσε σε εξαγωγή με τη χρήση οδοντάγρας. Η χρήση της οδοντάγρας,²⁷ ήταν το έσχατο μέσον, όταν και ο καυτηριασμός είχε ήδη αποτύχει. Το καυτήριο αποτελεί ένα σιδερένιο χειρουργικό εργαλείο το οποίο, αφού πυρακτωνόταν, εφαρμόζόταν στο σπασμένο δόντι που πονούσε.²⁸

Ο Γαληνός αναφέρει και άλλα όργανα, όπως το περιχαρακτήριον, τη ρίνη και το πιο σημαντικό από όλα, ένα μικρό τρυπάνι για τη διάτρηση των δοντιών. Το περιχαρακτήριον είχε ως κύρια λειτουργία την περιχάραξη του περιοδοντικού ιστού, ώστε να αποκολληθούν τα ούλα από τα δόντια και να είναι ευκολότερη η εξαγωγή των δοντιών.²⁹ Η ρίνη χρησίμευε για τη λείανση προεξοχών των δοντιών.³⁰ Μάλιστα, ο Γαληνός αναφέρει ότι επινόησε σιδερένια ρίνη προκειμένου να λειάνει με μεγαλύτερη ταχύτητα προέχοντα περιοδοντικά δόντια.³¹ Το πλέον εκπληκτικό εργαλείο το οποίο δημιούργησε είναι ένα λεπτό τρυπάνι για τη διάτρηση της μύλης του δοντιού και την έγχυση στο εσωτερικό του σπόρων υοσκύαμου. Η διάνοιξη του δοντιού πραγματοποιείται όταν όλες οι προηγούμενες θεραπευτικές μέθοδοι αντιμετώπισης του οδοντικού άλγους αποτυγχάνουν.³² Ο Γαληνός, ο οποίος είναι ο πρώτος που ανακάλυψε τη νεύρωση των δοντιών, γνώριζε ότι ο οδοντικός πόνος προέρχεται και από το προσφύόμενο νεύρο. Με τη διάνοιξη η αναλγητική φαρμακευτική ουσία

φθάνει στον πολφό και άρα επιδρά άμεσα στο νεύρο καταπραΰνοντας τον πόνο. Τόσο το τρυπάνι το οποίο δημιούργησε όσο, πολύ περισσότερο, και η όλη τεχνική που επινόησε και εφάρμοσε αποτελεί κορυφαίο σταθμό της Αρχαίας Ελληνικής Οδοντιατρικής και ιδιαίτερα της Οδοντικής Χειρουργικής. Ωστόσο, εκτός από τα εργαλεία τα οποία αναφέρονται αποσπασματικά στην αρχαία ελληνική γραμματεία έχουν βρεθεί χειρουργικά εργαλεία με οδοντιατρική χρήση. Στον ελλαδικό χώρο μέχρι σήμερα είναι γνωστή η ανακάλυψη τριών οδονταγρών στο Κάλλιον, στο Δίον και στην Πύδνα.³³ Κατά τον G.M. Longfield-Jones υπάρχουν τρεις συλλογές οδοντιατρικών εργαλείων στον ευρωπαϊκό χώρο, οι οποίες χρονολογούνται από τη ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο. Η πρώτη βρίσκεται στο Medizinhistorisches Museum στο Ingolstadt της Βαυαρίας και αποτελείται από 26 οδοντιατρικά εργαλεία, η δεύτερη στο Privatbesitz Coldeck της Βρέμης, αποτελούμενη από 18 εργαλεία, και η τρίτη συλλογή φυλάσσεται στο Ashmolean Museum του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης και ανήκει στη συλλογή New Milton και περιλαμβάνει 10 ασημένια οδοντιατρικά εργαλεία. Η τελευταία μελετήθηκε από τον Longfield-Jones, ο οποίος υποστηρίζει ότι πρόκειται για αμιγώς οδοντιατρικά εργαλεία. Αυτά αγοράστηκαν στα τέλη της δεκαετίας του '60 από την Κωνσταντινούπολη και πιστεύεται ότι προέρχονται από την ευρύτερη περιοχή της Μ. Ασίας. Λαμβάνοντας υπόψη το μέγεθός τους, ο Longfield-Jones θεωρεί ότι κάποια από αυτά χρησιμοποιούνταν για τη διάνοιξη αποστημάτων, απόξεση ούλων, αλλά και σε θεραπευτικές τεχνικές οδοντικής χειρουργικής για την αντιμετώπιση οδοντικών προβλημάτων (εικ. 14). Ο Longfield-Jones δικαιολογεί την απουσία οδοντάγρας με το αιτιολογικό ότι οι ιατροί προτιμούσαν να χαλαρώσουν το προς εξαγωγή δόντι και στη συνέχεια να το εξαγάγουν με τα δάχτυλα.³⁴ Πιθανότερο

Εικόνα 14. Ρωμαϊκά οδοντιατρικά εργαλεία της New Milton Collection. Ο Longfield-Jones αναφέρει χαρακτηριστικά: «Sold as dentists' instruments» (Longfield - Jones 1984).

θα πρέπει να θεωρείται ότι οι οδοντάγρες που χρησιμοποιούσε ο αρχαίος οδοντίατρος ήταν από σίδηρο και όχι από ασήμι, το οποίο είναι πιο μαλακό μέταλλο και δεν είναι σταθερό για την άσκηση της δύναμης που απαιτείται για την εξαγωγή. Η χρήση οδονταγρών από σίδηρο ήταν γενικευμένη στον αρχαίο κόσμο αλλά ελάχιστα δείγματα έχουν διασωθεί ένεκα της ταχείας καταστροφής τους από την εύκολη οξειδωση του μετάλλου. Παρά τις όποιες επιφυλάξεις που μπορούν να διατυπωθούν, δεν μπορεί να αποκλεισθεί ότι τα εικονιζόμενα εργαλεία χρησιμοποιούνταν όχι μόνο για μικροχειρουργικές γενικές επεμβάσεις, αλλά και για επεμβάσεις στη στοματική κοιλότητα. Σε κάθε περίπτωση, τόσο με τις φαρμακευτικές αγωγές όσο και με οδοντιατρικά χειρουργικά εργαλεία ο οδοντίατρος του Αρχαίου Κόσμου ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει μια σειρά από παθήσεις της στοματικής κοιλότητας συμπεριλαμβανόμενες

Εικόνα 15. Ο τίτλος του κεφαλαίου 11 του Α' βιβλίου του διάσημου έργου *De humani corporis fabrica libri septem* του Ανδρέα Βεσάλιου.

νομένων και των δοντιών. Αυτές οι παθήσεις, σύμφωνα με τις κατηγοριοποιήσεις στις φαρμακολογικές πραγματείες του Γαληνού αλλά και στο νόθο έργο του Διοσκουρίδη, διακρίνονται σε: Οδονταλγίες, εξαγωγές δοντιών, συμπτώματα οδοντοφυΐας, αιμωδίες δοντιών, κινητικότητα και πλαδαρότητα δοντιών, πρηξιματα ούλων, επουλίδες (εξογκώματα ούλων), απογύμνωση ούλων, σήψη, διαβρωτικά έλκη, άφθες και κακοσμία στοματικής κοιλότητας.

Ολοκληρώνοντας θα πρέπει να επισημάνουμε emphaticά ότι οδοντίατροι, ως ειδικευμένοι ιατροί, έδρασαν τουλάχιστον από τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες. Έδη η οδοντιατρική θεωρία και θεραπευτική, με προεξάρχουσα τη φαρμακευτική οδοντική θεραπευτική, εμφανίζει ιδιαίτερα υψηλό επίπεδο από την εποχή του Διοκλή της Καρύστου στις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ. Η δομή των διασωθέντων οδοντιατρικών αποσπασμάτων από το *Ριζοτομικόν* του Διοκλή υποδηλώνει ότι ανήκαν σε ένα ακόμα μεγαλύτερο σύνολο φαρμακευτικών συνταγών για την αντιμετώπιση οδοντοστοματολογικών παθήσεων.

Έτσι, μέσω μιας προοδευτικής διαδικασίας συσσωρεύεται αξιοσημείωτη οδοντιατρική γνώση ως παράγωγο της οδοντιατρικής πρα-

κτικής πολλών γενεών και η οποία εγγυάται μια σχετικά σταθερή μεταβίβασή της. Βέβαια, η οδοντιατρική θεωρία και πράξη εξελίσσεται ραγδαία, φθάνοντας στο απόγειό της στα χρόνια του Γαληνού. Στη συνέχεια κατά την Ύστερη Αρχαιότητα και ειδικά το Μεσαίωνα επέρχεται η κατάπτωση της Οδοντιατρικής, με αποτέλεσμα να μην παρατηρείται αξιοσημείωτη παραγωγή οδοντιατρικής γνώσης. Πλέον, το κύριο χαρακτηριστικό κατά τη βυζαντινή περίοδο και τον δυτικό Μεσαίωνα είναι η προσκόλληση στις αυθεντίες, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα την πραγματεία *Διδασκαλία περι τών εν τοις όδοϋσι παθών* του Νεοφύτου Προδρομηνού, η οποία αποτελεί συλλογή αυτολεξεί αποσπασμάτων φαρμακευτικών συνταγών για παθήσεις των δοντιών από τα βιβλία Ε' και Ζ' του φαρμακολογικού έργου *Περί συνθέσεως φαρμάκων τών κατά τόπους* του Γαληνού³⁵.

Η αρχαία ελληνική Οδοντιατρική και οι θεραπευτές της αποτελούν τα θεμέλια για τη συγκρότηση της δυτικής οδοντιατρικής παράδοσης και, παρά τα σφάλματά της, ήταν ένα λαμπρό οικοδόμημα το οποίο διατηρήθηκε αναλλοίωτο για περισσότερο από 15 αιώνες. Μνημειώδες παράδειγμα εντοπίζεται στο δι-

άσημο αναγεννησιακό ανατομικό έργο *De humani corporis fabrica libri septem* του Ανδρέα Βεσάλιου το οποίο εκδόθηκε το 1543. Συγκεκριμένα, στο πρώτο από τα έξι βιβλία, το ενδέκατο κεφάλαιο έχει τον τίτλο *De dentibus qui etiam ossium numero ascribuntur*³⁶ (Περί των δοντιών, τα οποία επίσης προσμετρούνται στα οστά). Ακόμα και για τον Βεσάλιο, τον αναθεωρητή της γαληνικής ανατομίας, τα δύο-

ντια εξακολουθούν να θεωρούνται οστά, σύμφωνα με τις ιπποκρατικές, γαληνικές και αριστοτελικές αντιλήψεις (εικ. 15). Τέλος, ακόμα πιο εντυπωσιακό είναι το γεγονός ότι σπέρματα της αρχαίας ελληνικής Οδοντιατρικής παραμένουν ενεργά μέχρι και σήμερα σε λαϊκές οδοντιατρικές θεραπευτικές αγωγές, και αυτό εντέλει φανερώνει τη διαχρονική αξία της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- Koutroumpas D. & Vrotsos I. Dental terms in Julius Pollux's the Onomasticon. *Journal of the History of Dentistry*. 2012;60(3):120-132.
- Γαληνού, Περί συνθέσεως φαρμάκων τών κατά τόπους (XII. 889, 13 - 17 Kühn).
- Mitsis F. & Taramidis G. Alveolar bone loss on Neolithic man remains on 38 skulls of Khirokitia's (Cyprus) inhabitants. *J. Clin. Periodontol*. 1995; 22: 788 - 793.
- Διογενους Λαερτίου, Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμησάντων. 7.176.1.
- Arnim J. (εκδ.) *Stoicorum veterum fragmenta*. том 1 - 4. Leipzig: Teubner 1903-1905: 118.
- Ἡροδότου Ἱστορίαι (II. 84,1 - 5).
- Γαληνού, Πρὸς Θρασύβουλον βιβλίον πότερον ἰατρικῆς ἢ γυμναστικῆς ἐστὶ τὸ ὑγιεινόν (V. 846, 14 - 17 Kühn).
- Γαληνού, Πρὸς Θρασύβουλον βιβλίον πότερον ἰατρικῆς ἢ γυμναστικῆς ἐστὶ τὸ ὑγιεινόν (V. 849, 14 - 533, 18 Kühn).
- Γαληνού, Πρὸς Θρασύβουλον βιβλίον πότερον ἰατρικῆς ἢ γυμναστικῆς ἐστὶ τὸ ὑγιεινόν (V. 851, 12 - 18 Kühn).
- Γαληνού, Πρὸς Θρασύβουλον βιβλίον πότερον ἰατρικῆς ἢ γυμναστικῆς ἐστὶ τὸ ὑγιεινόν (V. 853, 10 - 854,1 Kühn).
- Martialis, *Epigrammaton* 10,56.1-8.
- Galenus, *De partibus artis medicativae* (24,36 - 25,68 Schöne).
- Jackson R. *Doctors and Diseases in the Roman Empire*. London: British Museum Publications. 1988: 118.
- Nunn F. J. *Ancient Egyptian Medicine*. Norman: University of Oklahoma Press. 1998: 115.
- Leek F. F. The practice of dentistry in Ancient Egypt. *Journal of Egyptian Archaeology*. 1967; 53: 51-58.
- Junker H. Die Stele des Hofarztes "Iry". *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde*. 1928; 63: 53 - 70.
- Weinberger B. W. *An Introduction to the History of Dentistry: With Medical & Dental Chronology & Bibliographic Data*. том. 1. New York: The C.V. Mosby Company. 1948: 67.
- Forshaw R. Profession: Dental Disease and Dentistry in Ancient Egypt. *British Dental Journal*. 2009: 481 - 482.
- Boldetti M.A. Osservazioni sopra i cimiteri de' Santi Martiri ed antichi christiani di Roma. Aggiuntavi la serie di tutti quelli, che fino al presente si sono scoperti, e di altri simili, che in varie parti del mundo si trovano: con alcune riglessioni pratiche sopra il culto delle sagre reliquie. Libro primo. Alla santita di nostro signore Papa Clemente XI. Sapienza: Salvioni. 1720: 316.
- Guldager P. & Slej K. Gli scavi scandinavi nel Foro Romano. Il tempio di Castore e Polluce. *Archeologia Viva*. 1986; 5 (4): 24-37.
- Bilde P.G. Hos tandlægen: en butik i Castor og Pollux' temple. Στο: Bilde PG, Nørskov V & Pedersen P (εκδ.) *Hvad fandt vi? En gravebog fra Institut for Klassisk Arkæologi*. Aarhus: Aarhus Universitet. 1999: 135-140.
- Fejerskov O., Guldager Bilde P., Bizzarro M., Connolly J.N., Skovhus Thomsen J. & Nyvad B. Dental Caries in Rome, 50-100 AD. *Caries Research*. 2012; 46: 467- 473.
- Ginge B., Becker M. & Guldager P. Of Roman extraction. *Archaeology*. 1989; 42.(4): 34 - 37.
- Nutton V. The Drug Trade in Antiquity. *Journal of the Royal Society of Medicine*. 1985; 78(2): 138-145.
- Κουτρούμπας Δ. Η Οδοντιατρική στον Αρχαίο Κόσμο. Ερευνητική Μονογραφία. Αθήνα: Ε.Κ.Π.Α. 2016: 115 - 138.
- Ἱπποκράτους, Ἄφορισμοί, (IV. 608, 1 - 3 Littré).
- Κουτρούμπας Δ. Η Οδοντιατρική στον Αρχαίο Κόσμο. Ερευνητική Μονογραφία. Αθήνα: Ε.Κ.Π.Α. 2016: 245 - 277.
- Γαληνού, Περί συνθέσεως φαρμάκων τών κατά τόπους (XII. 861, 16 - 17 Kühn).
- Γαληνού, Περί εὐπορίστων (XII. 431, 17 Kühn).
- Γαληνού, Περί συνθέσεως φαρμάκων τών κατά τόπους (XII. 848, 13 - 16 Kühn).
- Γαληνού, Περί συνθέσεως φαρμάκων τών κατά τόπους (XII. 871, 16 - 873, 3 Kühn).
- Γαληνού, Περί συνθέσεως φαρμάκων τών κατά τόπους (XII. 863, 15 - 864, 1 Kühn).
- Κουτρούμπας Δ. Η Οδοντιατρική στον Αρχαίο Κόσμο. Ερευνητική Μονογραφία. Αθήνα: Ε.Κ.Π.Α. 2016: 241 - 270.
- Longfield-Jones GM. A set of silver dental instruments from the New Milton Collection. *Medical History*. 1984 Jan; 28(1): 42 - 48.
- Κούτζης Ἄρ. Τὸ «Περὶ τῶν ἐν τοῖς ὀδοῦσι παθῶν» ἔργον Νεοφύτου τοῦ Προδρομνοῦ. Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν. 1930; 7: 348 - 357.
- Vesalius A. *Andreae Vesalii Bruxelensis, scholae medicorum Patavinae professoris, de Humani corporis fabrica libri septem*. Basileae: Ex officina Joannis Oporini. 1543: 45.